

**PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR NEVELÉSTUDOMÁNYI INTÉZET
OKTATÁS ÉS TÁRSADALOM DOKTORI ISKOLA
ROMOLÓGIA SPECIALIZÁCIÓ**

Szabóné Kármán Judit

**A MAGYARORSZÁGI ROMA/CIGÁNY ÉRTELMISÉG HISTORIOGRÁFIÁJA,
HELYZETE, MENTÁLIS ÁLLAPOTA**

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Témavezető: Prof. Dr. Forray R. Katalin DSc

**Pécs
2012**

BEVEZETÉS

A 14. század végén a történelmi Magyarország területére érkező cigányság – hasonlóan más szimbiotikus nomád népekhez¹ – bizonyos mértékig illeszkedett a honos lakossághoz, ugyanakkor évszázadokon keresztül elkülönülten, a társadalom peremére szorulva élt. Megélhetését a többségnek nyújtott szolgáltatásai (főképp napszám, háztáji kisegítő munkák, alkalmi zenélés), valamint a hagyományos fa- és fémmegmunkáló mesterségeik által előállított termékeiknek házalás, piacozás útján történő árusítása biztosították. A többségi társadalomtól való határozott elkülönülésük – mely részben a tőlük való idegenkedés, részben pedig önvédekezés következményeként alakult ki –, s a csoportérdeket az egyéni ambíciók fölé helyező közösségi akarat tette lehetővé, hogy a cigányság évszázadokon át megőrizze identitását, nyelvét, hagyományait.

A gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális változások következtében azonban a letelepedett cigányság és a többségi társadalom közötti távolság csökkenni kezdett. E folyamatot felgyorsította a 18. század végétől a cigányságon belül megindult foglalkozási differenciálódás, aminek következtében kialakult egy réteg, amelyik szolgáltatásai révén fokozatosan közelebb került, majd többé-kevésbé asszimilálódott a többségi társadalomhoz. E zenész cigány csoport el is távolodott a hagyományörzőktől; nyelvüket, szokásaikat jórészt elhagyták. (Őket ma már a tradicionális, s különösen az oláh cigányok nem is tartják igazi cigányoknak.)

A távolság csökkenése jelentősen felgyorsult a huszadik század ötvenes, hatvanas éveiben, amikor a cigányok is munkásokká váltak a gyáripárban, bányászatban, építőipárban, a nagyipari termelésben. Hagyományos közösségeikből kilépve egyre inkább a többségi társadalom részévé váltak. Az államszocializmus idején a cigányság felzárkóztatására irányuló célzott – bár igen ellentmondásos – politikai intézkedések eredményeképpen javultak a cigányság iskolázottsági mutatói, s a hetvenes évek közepére egy igen vékony értelmiségi réteg is kialakult közöttük. A kilencvenes évekre azonban ez a folyamat lelassult, s bár folyamatosan növekszik a roma/cigány diákok száma a felsőoktatási intézményekben, számuk meg sem közelíti azt az arányt a közel hétszáz ezer főt számláló közösségükön belül, ami meghatározó húzóerőként, mintaként szolgálhatna.

A roma/cigány értelmiség társadalmi súlya, hatása ma még elenyésző; a társadalom többségében a “tanulatlan, képzetlen, munkakerülő, lusta, bűnöző” sztereotip cigánykép él. A diplomás, több nyelven beszélő cigányok rejtve maradnak, a társadalom szövetének kevésbé ismert alkotói.

A magyarországi cigányok túlnyomó többsége ma is aluliskolázott, még a nyolc osztályos végzettség sem teljes körű. Piacképes szakma, diploma nélkül munkaerőpiacon való elhelyezkedésük lehetetlen; így többségükre a nyomor, kilátástalanság, a segélyeken való tengődés, alkalmi, fekete munkák, egészségtelen életmód és lakóhely, betegségek, devianciák, korai halál vár, s mindez átöröklődik a következő generációkra is.

Érthető tehát, hogy fokozott érdeklődéssel kell fordulnunk azok felé, akik többszörösen hátrányos helyzetből indulva eljutottak a diploma megszerzéséig. Életútjuk elemzése során reményeink szerint választ kaphatunk olyan kérdésekre, hogy milyen módon segíthetünk a roma/cigány fiataloknak a szakma, diploma megszerzésében, milyen akadályokat kell leküzdeniük a felemelkedés útján, mekkora árat fizetnek ezért, változik-e identitásuk, rokoni, baráti kapcsolataik átalakulnak-e, s végül, hogyan érvényesülnek megszerzett tudásuk, diplomájuk által.

---

¹ A szimbiotikus nomád olyan népcsoport, amelyik ugyan vándorol, de a letelepült népességgel egyfajta együttműködést alakít ki, szimbiózisban, gazdasági egymásrautaltságban él együtt a két nép.

A dolgozat témaválasztásának aktuálpolitikai jelentősége is van; a „cigánykérdés” megoldása ösztársadalmi érdek, a mai, de a jövő Magyarországnak is egyik legfontosabb kérdése, sikerül-e a munkanélküli, nélkülöző, pozitív jövőkép nélküli egyre nagyobb lélekszámú cigányság tömegeit, illetve az ő gyermekeiket eljuttatni a szakma, a diploma megszerzéséig. (Szabóné 2010) S ez nem csupán fontos gazdasági kérdés, de a társadalmi béke megteremtésének is egyik feltétele.

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJA

A magyarországi roma/cigány értelmiségről készült értekezésem két kutatási területet – egy oktatástörténeti és egy empirikus kutatást – ölel fel, ennek megfelelően különböző pilléreken nyugszik.

E fő pillérek, s ennek megfelelően a kutatás céljai:

- a roma/cigány értelmiség kialakulásának, történelmének feltárása és leírása
- a hazai többségi és roma/cigány értelmiség történelmének összevetése; a hasonlóságok és különbözőségek, az érintkezési pontok keresése
- a mai roma/cigány értelmiség útjának, helyzetének, s annak kutatása, hogy milyen árat fizettek az értelmiségi létbe való eljutásért.

A fenti céloknak megfelelően a kutatás egyik fő területe a hazai cigány értelmiség historiográfiája; a hazai cigány értelmiség kialakulásának, történelmének leírása a dolgozat egyik nívója, erre eddig sem az értelmiségkutatásokban, sem a cigánykutatásokban nem került sor. A történelem feltárása, leírása mellett fontosnak tartom, hogy a magyar történelemben, a magyar értelmiség történelmébe ágyazva kutassuk e kisebbség oktatástörténetét, s megkeressük, feltárjuk, leírjuk az érintkezési pontokat, hasonlóságokat és különbségeket a két értelmiség között.

Az értekezés következő pillére a közel százfős mintán végzett kérdőíves kutatás, melynek célja a mai roma/cigány értelmiség artikulálódásának, jelenlegi helyzetének, társadalmi mobilitásuk okainak, menetének, következményeinek feltárása.

A mai cigány értelmiség profiljának minél hitelesebb, alaposabb megrajzolása érdekében a kérdőíves vizsgálat mellett huszonöt fős mintán félig strukturált interjú kutatást is végeztem.

A disszertáció további nívója a roma/cigány értelmiség körében végzett mentális kutatás; a társadalmi mobilitás és mentális állapotfelmérés összekapcsolása a hazai roma/cigány kutatásokban egy új kutatási módszer, reményeim szerint bővíti a roma/cigány értelmiségről eddig megszerzett ismereteinket, tágitja a támogatásokról, segítségükről, ösztönzésükről szóló eddigi nézeteinket, tudásunkat. A mentális státus vizsgálata a közel százfős mintán – hasonlóan a hazai átfogó, a teljes népességet reprezentáló mintákon végzett magyar lelkiállapot és Hungarostudy kutatásokhoz (Kopp–Skrabski 1995, Kopp 2008) – jelentősen hozzájárulhat a vékony hazai roma/cigány értelmiség megértéséhez, számbeli növekedésének elősegítéséhez.

A KUTATÁS MENETE, HIPOTÉZISEI

A magyarországi roma/cigány értelmiség kialakulását, történelmét, helyzetét és mentális állapotát feltáró kutatás két fázisban, s némileg eltérő módon történt.

Az előkutatásnak tekintett (Kutatás I.) kérdőíves vizsgálat 2004 tavaszán kezdődött a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának romológia szakos hallgatói között, majd rajtuk keresztül – hólabda módszerrel – további adatközlőkhöz eljutva folytatódott. A mintába bekerült – magát romának/cigánynak valló, diplomával rendelkező – ötvenegy fő

körében végzett kutatás során arra kerestem a választ, hogy a magyarországi cigány értelmiségnek milyen a helyzete, milyen problémákkal kell szembesülnie, milyen út vezetett a diploma megszerzéséig, a diplomán túl felvállalnak-e értelmiségi szerepeket, van-e küldetésstudatuk a cigányság felé. Vizsgáltam azt is, hogy mi és kik voltak a motiválói a továbbtanulásuknak, kikre számíthatnak nehéz helyzetekben, működik-e még a cigány közösségekre tradicionálisan jellemző családi-rokoni kapcsolati háló. Kutattam, hogy a múltban valamint a jelenben érték-e, érik-e atrocitások kisebbségi létükből fakadóan, tapasztaltak-e megkülönböztetést, s cigány illetve nem cigány környezetük miképp fogadta, fogadja diplomássá, értelmiségivé válásukat. Arra kívántam válaszolni, hogy a cigányságnak, társadalmunk e stigmatizált, kisebbségi sorsban élő népének milyen lehetősége van az értelmiségi létbe való felemelkedésre, s milyen árat kell ezért fizetnie. Az önkitöltéses kérdőívek – a személyes kapcsolatfelvétel után – az ország különböző területein élő roma/cigány diplomásokhoz jutottak el. (Szabóné 2005)

A kutatás második szakasza (Kutatás II.) – 2010–2011-ben – három részből állt; az előző vizsgálatnál némileg eltérő kérdéseket is tartalmazó, negyvenhét fős mintán végzett kérdőíves felmérésekből, huszonöt fővel készített interjú-kutatásból, valamint a hazai roma/cigány értelmiség kialakulásának és történelmének feltárása céljából végzett könyvtári, levéltári kutatásból.

E kérdőíves és interjú vizsgálat hangsúlyozottabban irányult a diplomához vezető út, az intergenerációs mobilitás, az értelmiségi életmód, a saját csoport és a többség minősítése, párkapcsolati kérdések, a roma/cigány közösség és az értelmiség kapcsolatának kutatására.

Mindkét kutatás (Kutatás I., II.) szerves része a hazai és nemzetközi gyakorlatban egyaránt használt mentális állapotmérő tesztekkel végzett mentális egészségállapot-felmérés; a kapott eredmények alapján valós, objektív képet kaptam a mintában szereplő hazai roma/cigány értelmiség mentális státusáról, életcél-viszonyulásairól, szociális támogatottságáról.

A kutatás megkezdése előtt a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

1. Feltételeztem, hogy az értelmiségivé válás útján meghatározó jelentősége volt egy külső segítő (tanár, pap/lelkész, barát) támogatásának, példakép szerepének.
2. A mai roma/cigány értelmiség túlnyomó többsége első generációs értelmiség, minta alig vagy egyáltalán nem áll előttük, ami különböző típusú és súlyú nehézségeket okozhat.
3. Az értelmiségivé vált cigány emberek ma még jelentősen eltérnek mind népük, mind a többség hagyományos cigányképétől, ezért fogadtatásuk egyik környezetben sem egyértelműen pozitív.
4. A roma/cigány értelmiségi nők többsége – felsőfokú tanulmányaik végzése által, szakítva a hagyományos roma/cigány női szerepekkel – nehezen talál társat, párkapcsolati zavarok, válás, egyedüllét gyakoribb körükben, mint a hasonló végzettségű cigány férfiak között.
5. E fenti okok miatt feltételeztem, hogy a mintába került roma/cigány diplomások mentális státusa nem kielégítő, neurózis, depressziós tünetegyüttes gyakori körükben, amit mérni tudok.
6. A diplomás roma/cigány emberek közül kevesen őrzik hagyományaikat, nyelvüket, körükben – családjaiktól való térbeli elszakadás miatt, s a többségi társadalomba való beilleszkedés érdekében – gyakoribb a kultúraváltás, nyelvvesztés.

A KUTATÁSI MÓDSZEREK, A MINTA

A kutatás során kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt alkalmaztam; nyitott, zárt és kombinált kérdésekből álló kérdőíveket, állapotmérő teszteket használtam, félig strukturált interjúkat készítettem és történetírást végeztem. Historiográfiai kutatásomban irodalomtörténeti, oktatástörténeti, társadalom-és jogtörténeti munkákra, dokumentumokra, forrásokra támaszkodtam, a korabeli nyomtatott sajtó, a jelentősebb irodalmi folyóiratok, napi-és hetilapok írásait tanulmányoztam.

A Kutatás I. során alkalmazott kérdőív harmincegy kérdést – melyekből tizenhárom zárt, tizenegy nyitott, hét pedig kombinált volt – tartalmazott. A zárt kérdések a szociológiai háttérváltozókra irányultak (nem, életkor, lakóhely, családi állapot és hasonló kemény adatok). A kombinált kérdéseket kapcsolatok minőségének kifejtésére, s egyértelműen megválaszolható, de bővebben kifejtve árnyaltabb választ adó kérdéseknél alkalmaztam (kisebbségi létből fakadó hátrányok, küldetéstudat leírása). Nyitott kérdéseket a kutatásnál leginkább preferált kérdéseknél használtam; a múltban illetve a kutatás időszakában őket ért hátrányos megkülönböztetésük, az értelmiségivé válás motivációjának valamint a cigány és nem cigány környezet reakcióinak felmérésekor. Első kutatás során ötvenegy válaszadó értékelhető kérdőívét dolgoztam fel.

A második kutatás alkalmával mélyebben kívántam megismerni válaszadóim háttérét, értelmiségi életformájukat, s ezért az előző vizsgálatban feltett kemény adatok mellett a diplomaszerezés módjára, társuk iskolai végzettségére, foglalkozására, szüleik, testvéreik iskolázottságára is rákérdeztem. A Kutatás II. kérdőívben szerepeltek kérdések a cigányságon belüli csoport-hovatartozásra, nyelvhasználatra, hagyományörzésre vonatkozóan. Igen sok nyitott kérdést tettem fel, melyben az értelmiségi léthez köthető szokásaikat, életformájukat, a női férfi szerepről, párkapcsolatról vallott nézeteiket és gyakorlatukat kutattam, s vizsgáltam politikai, közéleti szerepvállalásukat is. Fontosnak tartottam arra vonatkozóan is kérdést feltenni, milyennek látják ők a cigányságot illetve a többségi társadalmat; azaz mint értelmiségiek látják-e reálisan saját népük hiányosságait, a többség pozitívumait, előítéletes gondolkodásmód jellemző-e, s milyen mértékben rájuk. A kutatás második szakaszában negyvenhét adatközlő kérdőíve került feldolgozásra.

A huszonöt fős mintán készült interjú kutatás közepes mértékben volt formalizált, félig strukturált szerkezete által lehetőség nyílt a kérdőívekben feltett kérdésekre kapott válaszoknál még alaposabban, még több szempontból megismerni a roma/cigány értelmiségiek életét, életkörülményeiket, életútjukat, gondolataikat. Az átlagosan három-négy óra alatt elkészített huszonöt interjú többsége a válaszadók otthonában készült, így megismerhetővé váltak életkörülményeik, családjuk, családi kapcsolataik is.

A mentális státus felmérésére – a már előzőekben említett – teszteket, skálákat alkalmaztam, melyeket a kérdőívekhez hasonlóan a válaszadók saját maguk, s anonim módon töltöttek ki. A teljes – azaz közel százfős – minta mentális egészségállapotát vizsgáló tesztek:

A Beck-féle depressziós skála (BDI) Kopp és Skrabski által átalakított rövidített változata (Kopp–Skrabski 1995), melynek megadott állításaira adott választásokból a válaszadó depressziós tünetegyüttes szempontjából való érintettségére, ill. a depressziós megbetegedés súlyosságára tudtam következtetni.

A mindössze négy tételből álló – az eredeti Crumbaugh & Maholick (Crumbaugh–Maholick 1964) Kopp és Skrabski által rövidített változata (Kopp–Skrabski 1995) – életcél-kérdőív alapján egyértelműen kiszűrhetővé váltak a mintából a depresszió, neurózis szempontjából veszélyeztetett válaszadók.

A Caldwell-féle Szociális támogatás kérdőív (Caldwell 1987) – ugyancsak átdolgozott, hazai viszonyokra adaptált változata (Kopp–Skrabski 1995) – válaszaiból a társas kapcsolatok meglétére vagy hiányára, s azok erősségére utaló információkhoz jutottam.

A Juhász-féle neurózis pontozó skála (Juhász–Kopp–Veér 1978), melynek kapott – szorongásra, tartós hangulatzavarra, megváltozott munkaképességre, testi és vegetatív funkciók zavaraira utaló – adataiból a neurózis szempontjából veszélyeztetett, ill. valamilyen fokban érintett neurotikus válaszadókat tudtam szűrni.

A MINTA, A MINTAVÉTEL MÓDSZEREI

A kutatási mintát nem valószínűségi kiválasztási eljárással, ún. hólabda módszerrel állítottam össze, hiszen a hazai cigányság esetében valószínűségi minta kiválasztása lehetetlen; létszámukra, összetételükre (kor és nem), területi elhelyezkedésükre, iskolai végzettségükre vonatkozóan csak becslések állnak rendelkezésünkre, cigány származású értelmiségiek számára, arányára vonatkozóan pedig még becslések sem készültek.

Az első kérdőíveket a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának romológia szakos roma/cigány hallgatói töltötték ki, majd rajtuk keresztül, általuk megadott címeiken át – azaz hólabda módszerrel – jutottam el újabb és újabb válaszadókhöz. A kutatásba bekerült kilencvennyolc válaszadó az ország különböző területein, eltérő típusú és nagyságú településeken él, mindegyik hazai roma/cigány csoporthoz tartozók megtalálhatók közöttük (kivéve az igen kis létszámú, s inkább ideiglenesen hazánkban élő szintókat/szintiket), igen eltérő korúak és mindkét nem képviselői.

A kérdőívek postai úton történő elküldését mindig megelőzte személyes kapcsolatfelvétel, melynek során sor került a kutatás bemutatására, céljainak ismertetésére. Kérdőív egyetlen esetben sem ment ismeretlen helyre. A kutatási mintában való részvételre történt megkeresések a legtöbb esetben eredménnyel jártak; a felkeresett roma/cigány emberek igen nyitottan, őszintén reagáltak, durva elutasítást nem tapasztaltam. Minden bizonnyal a hólabda módszernek köszönhető a pozitív hozzáállás; mindig valamilyen ismerős, rokon, barát ajánlott új alanyokat, s rájuk hivatkozva kerestem fel az újabb válaszadókat. Gyakran előfordult, hogy a kérdőívet kitöltők a felbélyegzett és megcímezett válaszborítékban nemcsak a kérdőívet küldték vissza, hanem újabb címekeket is küldtek, sőt, leveleket írtak, részletesen kifejtve a roma/cigány értelmiséggel kapcsolatos meglátásaikat, véleményüket. Sokan kérték, hogy a kutatás eredményeiről valamilyen tájékoztatást kapjanak. A roma/cigány népességben belüli széles és erős kapcsolati háló a kutatásban nagy segítséget jelentett.

Mintám összetétele és létszáma alapján úgy vélem – ha nem is reprezentatív –, de reális képet kaphatunk a mai magyarországi roma/cigány értelmiségről.

AZ ÉRTEKEZÉS FELÉPÍTÉSE

A dolgozat a Bevezetés mellett – melyben indokolom a témaválasztás aktualitását, s ismertetem a kutatás célját, irányait, előzményeit és módszereit – szerkezetét tekintve két fő részre tagolódik; egy elméleti és egy empirikus egységre.

Az elméleti modul elején egy rövid áttekintés mutatja be a hazai roma/cigány népesség összetételét, körülményeit, főbb jellemzőit, s legvesélyeztetettebb – a tanulás és a fejlődés szempontjából legfontosabb – csoportjainak, a nőknek és gyermekeknek a helyzetét. A roma/cigány értelmiség útjának, feladatainak, hátterének megértéséhez nélkülözhetetlen ezeknek a mutatóknak, tényeknek ismerete. Ugyancsak elengedhetetlen az identitás, a kisebbségi identitás elemeinek, formáinak, kialakulásának tárgyalása. Külön fejezet tárgyalja az értelmiségkutatások alapvető megállapításait; az értelmiség meghatározásait, tipológiáját, funkcióit.

Az elméleti rész a továbbiakban oktatástörténeti és kutatástörténeti fejezetekből áll. Előbbi a magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiájának feltárását és részletes

bemutatását – a 17. századtól napjainkig – tartalmazza. A kutatástörténeti modul áttekinti a témához kapcsolódó hazai kutatásokat, s hasonló külföldi kutatások hiányában néhány, a tárgykörhöz közelítő nemzetközi vizsgálatot, vélekedést ismertet.

A disszertáció második része az empirikus vizsgálatokat tartalmazza, dolgozza fel és elemzi; a 2004-ben és 2010–2011-ben, közel százfős mintán végzett kérdőíves és mentális állapotfelmérő tesztekkel végzett kutatásokat, valamint a huszonöt fővel készített interjúk eredményeit.

Az értekezés befejező része a kapott eredményeket összegzi; összehasonlítja a többségi és kisebbségi értelmiség fejlődésének útját, hasonlóságait és eltéréseit, megállapításokat tesz, valamint a kapott kutatási eredmények alapján megkísérli felrajzolni a hazai roma/cigány értelmiség harmadik évezred eleji profilját.

Az oktatástörténeti és az empirikus kutatások kapott eredményei alapján javaslatokat fogalmazok meg arra vonatkozóan, miképp lehetne jelentősen és hatékonyan növelni a hazai roma/cigány értelmiség mennyiségi és minőségi mutatóit, s további lehetséges kutatási irányokat ajánlok.

A KUTATÁSOK EREDMÉNYEI

A magyarországi roma/cigány népesség diplomásai körében 2004 tavaszán és 2010–2011 folyamán 98 fős mintán végeztem részben kérdőíves, részben interjúkutatást. A cigány értelmiség historiográfiájának feltárását, adatgyűjtést és leírását 2011 második felében készítettem el, 2012 januárjában állítottam össze.

Mind a kérdőívek kitöltésekor, mind az interjúk során válaszadóim segítőkész együttműködését, nyitottságát, érdeklődését tapasztaltam.

A cigány értelmiség helyzetét, múltját és jelenét, összetételét, szerepvállalását, általános jellemzőit, mentális állapotát vizsgáló kutatásom előtt feltett hipotéziseimre kapott válaszokat a következőkben ismertetem.

Hipotéziseim és a kapott válaszok:

H1. Feltételeztem, hogy az értelmiségivé válás útján meghatározó jelentősége van egy külső segítő (tanár, pap/lelkész, barát) támogatásának, példakép szerepének.

Hipotézisem csak részben igazolódott; a kapott adatok szerint igaz ugyan, hogy a tanulást motiváló személyek között jelentős szerepet játszanak a pedagógusok (19%), olykor munkatárs (3%), barát, pap, ismerős (1-1%), de a legfőbb, leggyakoribb motiváló erő a család (58%), s gyakori, hogy saját maguk elhatározásának eredménye (18%) a diplomás életút. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy a Kutatás II. adatai alapján az igen alacsonyan iskolázott, pár osztályt, vagy azt sem végzett, analfabéta szülők gyermekei közül egyik sem a családot, hanem pedagógusát illetve saját magát jelölte meg a tanulása motiválójaként. A mélyinterjúk során, de a kérdőíveken is többen jelezték, hogy szüleik nem csak nem motiválták őket a tanulásra, de nem is értették, miért akarnak továbbtanulni. Volt, hogy feszültség adódott emiatt a családban, de van, aki hálás szüleinek, mert nem kényszerítették, hogy férjhez menjen, megnősüljön; s ha nem is értették és támogatni sem tudták, de hagyták, hadd tanuljon.

H2. A mai roma/cigány értelmiség túlnyomó többsége első generációs értelmiség, mint a alig vagy egyáltalán nem áll előttük, ami különböző típusú és súlyú nehézségeket okozhat.

Hipotézisem igazolódott, a mintába kerültek – három diplomás apa kivételével – mind alacsonyabb végzettségű szülők gyermekei, felmenőik között felsőfokú végzettségű e három szülőt kivéve nincs. A Kutatás II. adatai szerint a mintában szereplők (n = 47) szüleinek 84%-a nyolc osztályt vagy annál kevesebbet végzett, s a szülők további 16%-a analfabéta. A testvéreik végzettségét tekintve: 20%-uk analfabéta, további 30%-uk nyolc osztállyal vagy annál kevesebbel rendelkezik. A roma értelmiségi minta hiányát többen említették; nem volt kitől kérdeznünk, tanácsot kérni tanulásukkal, iskolai életükkel – vizsgák, vizsgaidőszak beosztása, egyetemi élet – kapcsolatban, s családjuk nem is értette meg ehhez fűződő aggodalmaikat. Első generációs értelmiségiként többen megfogalmazták hiányaikat, lemaradásaikat a többi hallgatóval, s az oktatók elvárásaival szemben. Többen írták, mondták, hogy nem hiszik, valaha is behozzák művelődésbeli, ismeretbeli, kommunikációbeli hiányosságaikat nem cigány társaikhoz képest.

A mintába került három második generációs értelmiségi nem fogalmazott meg ilyen aggodalmakat. A Kutatás I. mintában szereplő két – diplomás apával rendelkező – válaszadó adatait elemezve a következő megállapítások tehetők: mindkettő fiatal (27 és 30 éves), egyedülálló nő, a fővárosban élnek, szülei is itt laknak. Mért mentális státusuk szerint mentálisan egészségesek, kiegyensúlyozottak, pozitív életcéllal, nagy társas, szociális támogatottsággal rendelkeznek, kisebbségi létükből fakadó hátrányt nem tapasztaltak. A cigányság felé küldetéstudatot éreznek, roma ügyben dolgoznak; egyikük intézményvezető, másik média-szakember. Valószínű, hogy az értelmiségi apa által kitaposott út, kialakított kapcsolati tőke, a főváros nyújtotta nagyobb lehetőségek tették mindkettőjük esetében könnyebbé az érvényesülést, egészségessé, magabiztossá a mentalitást.

A Kutatás II. mintában egy középkorú, három diplomával rendelkező cigány nő van, akinek egyik felmenője – szintén az édesapa – egyetemet végzett. Elvált, egyedül neveli két gyermekét, akik egyetemre járnak. Az első generációs értelmiségiéknél könnyebben vette az akadályokat ő is, házassága azonban tanulása miatt megromlott, elmondása szerint cigány származású férje nehezen viselte tanulását, magasabb végzettségét.

H3. Úgy gondoltam, hogy az értelmiségivé vált cigány emberek ma még jelentősen eltérnek mind népük, mind a többség hagyományos cigányképétől, ezért fogadtatásuk egyik környezetben sem egyértelműen pozitív.

Ez a hipotézisem is igaznak bizonyult. Igaz, hogy mind a cigányság, mind a többség többnyire pozitívan viszonyul a diplomás cigányokhoz, de mindkét környezetben vannak, akik vegyes érzésekkel, furcsállva, tartózkodóan, irigyen fogadják az általános roma-képbe nem illeszthető cigányokat. Sokukból „sziget-ember” válik:

„A magyaroknak túl cigány, a cigányoknak túl magyar vagyok.”

Sokan csalódottságuknak adtak hangot, azt remélték, diplomásan jobban befogadja és elfogadja őket a többségi társadalom;

„A szakma diplomával is csak cigányként kezel.” Mások: *„Mindegy, hogy segédmunkás vagy diplomás a cigány, csak cigány marad.”*

H4. A roma/cigány értelmiségi nők többsége – felsőfokú tanulmányaik végzése által, szakítva a hagyományos rom/cigány női szerepekkel – nehezen talál társat, feltételeztem, hogy párkapcsolati zavarok, válás, egyedüllét gyakoribb körükben, mint a hasonló végzettségű cigány férfiak között.

Ez a hipotézisem maximálisan igazolódott. A mintában szereplők között kétszer nagyobb az elvált nők aránya, mint a férfiaké (22,9%: 10,0%), s míg a férfiaknak mindössze 6%-a él élettársi kapcsolatban, a nők esetében 14,6%. Az interjúk során a nők gyakran

elmondták, milyen nehezen fogadják el a roma férfiak, hogy egy nőből önálló akarattal, véleménnyel rendelkező, a hagyományos alávetett női szerepet többségében elutasító, értelmiségi nő válik. Többen állították: „*Sokkal több nem boldog diplomás nőt ismerek.*” A nők rosszabb mentális státusát több kapott eredmény is megerősíti.

Párkapcsolataik terhelt voltát, támogató jellegének hiányát bizonyítja, hogy a házasságban élő férfiak 45,5 %-a mutat enyhe depressziós tünetegyüttest, a nőknek azonban 70%-a, s további 5,1% középsúlyos depresszióra utaló jeleket. Az élettársi kapcsolatban élők között a nők 100%-a érintett depresszió miatt, a férfiaknak 33,3%-a.

Sokat elárul a nők tanultságával kapcsolatos vélekedésről egyik adatközlő férfi megjegyzése: „*Én már el tudom fogadni, hogy egy nőnek is van véleménye.*”

H5. A fenti okok miatt feltételeztem, hogy a mintába került roma/cigány diplomások mentális státusa nem kielégítő, neurózis, depressziós tünetegyüttes gyakori körükben, amit mérni tudok.

Hipotézisem igazolódott. A Crumbaugh & Maholick életcél-kérdőívvel, a Juhász-féle neurózis skálával, valamint a Beck-féle depressziós skálával mért és kapott mentális státus értékek alapján egyértelműen állítható, hogy a két mintába került diplomás cigány férfiak és nők többsége neurózis, depressziós tünetegyüttes szempontjából érintett. A válaszadók 8%-a nem rendelkezik pozitív életcéllal. Neurózis szempontjából elváltozást mutat a minta (n = 95) 26, 3 %-a; 13,7% veszélyeztetett, 12,6% esetében kialakult neurózisra utaló jelek láthatóak. Enyhe depressziós tünetegyüttes 62,4%-nál, középsúlyos pedig 1,1% esetében észlelhető.

A kisebbségi létből fakadó mentális állapotváltozásokat – frusztráció, fokozott elfojtás, folyamatos megfelelési kényszer, ebből fakadó stressz, düh, túlkompenzálás, csalódottság, “üvegplafon-szindróma” – a mintába került értelmiségiek többségénél mind a végzett teszt-vizsgálatok eredményei, mind az interjúk során kapott válaszok egyértelműen alátámasztják.

H6. Úgy gondoltam, hogy a diplomás roma/cigány emberek közül kevesen őrzik hagyományaikat, nyelvüket, körükben – családjaiktól való térbeli elszakadás miatt, s a többségi társadalomba való beilleszkedés érdekében – gyakoribb a kultúraváltás, nyelvvesztés.

Ez a hipotézisem nem igazolódott. Az első kutatásom mintájába bekerült diplomások többsége ugyanis már úgy érkezett a felsőoktatásba, hogy otthonról nem hozták magukkal a hagyományaikat; vagy már a családjuk sem ápolta azokat, vagy gyermeküket – a későbbi boldogulásuk érdekében – tudatosan távol tartották attól. A Kutatás I. eredményei alapján tehát megállapítható, hogy többségük nem hagyományörző, de ennek egyetemi tanulmányaikhoz nincs köze, közvetlenül a tanulás rovására írható hagyományvesztés nem fordult elő.

A Kutatás II. során rákérdezve csoport hovatartozásukra, nyelvük használatára, hagyományaik ápolására, feltűnően nagy arányban jeleztek hagyományörzést, cigány nyelv használatát a válaszadók. A mintába került oláh cigányok 79%-a jelezte, hogy őrzik a hagyományokat, s 64% beszéli a romanit, a beások 31%-a hagyományörző, 62%-a beszéli a cigány nyelvet, a magyar cigányok 18%-a jelzett hagyományápolást, nyelvhasználatot senki, s a minta egyetlen kárpáti cigány fiatalembere őrzik a hagyományokat, s beszéli a kárpáti cigány nyelvet.

Hat hipotézisem közül négy teljesen, egy részben igazolódott, egyre pedig várakozásommal ellentétes választ kaptam.

AZ ÉRTEKEZÉS ÖSSZEGZÉSE

Doktori értekezésem témájául a hazai roma/cigány értelmiség kialakulásának és történelmének feltárását és leírását, a roma/cigány népesség vékony tanult, diplomás rétegének bemutatását választottam.

Kérdőíves és mélyinterjúk kutatásaimnak célja az volt, hogy kirajzolódjon egy kép a mai cigány értelmiségről, életútjukról, problémáikról, életükről, terveikről. A kapott válaszok alapján a következő profil rajzolható meg:

A feltételezések ellenére a cigány értelmiség nem csupán fiatal – az utóbbi évtizedekben „helyzetbe hozott” (felfedezett, támogatott) – diplomásokból áll, mint azt mintám 29%-a is bizonyítja, akik diplomájukat 1990 előtt szerezték. Tény azonban, hogy többségük ahhoz a réteghez tartozik, akik előtt a kilencvenes években nyíltak meg a felsőoktatás kapui az oktatáspolitikai kedvező alakulása – többek között az 1989-ben hozott változtatás, ami a felvételi keretszámok helyébe az irányszámokat vezette be, illetve 1990/1991-től a felvételi kötöttségek eltörlése – következtében. A felsőoktatási expanzió – melynek során az összhallgatói létszám 1990 és 2000 között 232%-a emelkedett (187%-al a nappali, 210%-al az esti és levelező képzésre járók) (Ladányi 2002) –, s a hozzá kapcsolódó támogatási rendszerek tették lehetővé e diplomások többségének belépését a felsőoktatás világába.

A vizsgált mintámban a nők és a férfiak aránya kiegyensúlyozott – ami ismerve a cigány nők alávett helyzetét – reményre ad okot, bár a kapott adatok szerint a fiatalabb korosztályban férfi túlsúly észlelhető.

Válaszóim végzettségét és jelenlegi foglalkozását vizsgálva megállapítható, hogy a hazai cigány értelmiség mind végzettség, mind foglalkozás tekintetében még többnyire beszorul a hagyományos területekre; szociális gondoskodás, tanítás, egyházi szolgálat, de már magasabb presztízű képzésekben – orvos, jogász, mérnök, közgazdász – is egyre inkább megjelennek. S bár nem mindenki helyezkedett el végzettségének megfelelően, esetükben is érvényes, hogy a pedagógus diploma jól konvertálható, megfelelő belépő akár a média, akár a köztisztviselői munkakörökbe. Lényeges adat az is, hogy mindössze 2%-uk munkanélküli, esetükben is igaz tehát, hogy diplomával jobban el lehet helyezkedni.

A magyarországi cigány értelmiség joggal tekinthető a hazai cigányság kiemelkedő rétegének, hisz a 2001-es népszámlálási adatok szerint a hazai cigányság 0,7%-a rendelkezik csupán felsőfokú végzettséggel. Ennek tudatában többségük küldetéstudatot is érez saját népe felé, s míg a többségi társadalom tagjainak közel 20%-a vesz részt civil szerveződésekben (Kuti 2008), a mintánk 64%-a, s elsősorban roma/cigány szerveződésekben, szervezetekben.

Társas kapcsolataikat tekintve, bár igen sokan széles baráti körrel rendelkeznek, a szociális védőháló hiányos (30%) – főleg a fővárosi cigány értelmiségi nők körében –, ám ez az arány jóval kedvezőbb, mint a többségi lakosságban mért 71%-os szociális támogatottság hiány. (Kopp–Skrabski 2008)

Kis mintán mérve ugyan (n = 47, Kutatás II.), de határozott a vizsgált diplomások körében a hasonló végzettség elvárása a társtól (62%), s ennek megfelelően a mintába került roma/diplomások 60%-ának egyetemet, főiskolát végzett társa van. A teljes népességet tekintve ez az arány alacsonyabb; a 2001. évi népszámlálási adatok szerint a párkapcsolatban élő diplomások 51%-ának diplomás a társa (KSH 2004)

A párkapcsolati zavarok, az alacsonyabb házassági kedv a többséghez hasonlóak a cigány értelmiségi mintában; magas az elváltak, egyedülállók és élettársi kapcsolatban élők aránya körükben is, csakúgy, mint a többségben. Mentális státusuk a teljes népességhez viszonyítva lényegesen rosszabb; a teljes népességben a férfiak 33%-a, a nők 41%-a érintett

depressziós tünetegyüttes szempontjából (Purebl–Balog 2008), a kutatásomban szereplő diplomások esetében azonban a férfiak 57%-a, a nők 74%-a enyhe vagy közép súlyos depressziós tünetegyüttesre utaló jeleket mutat. A depresszió nemek szerinti arányát tekintve mindkét közösségben jellemző, hogy a nők lényegesen rosszabb státussal rendelkeznek, de gyakorisága a diplomás roma/cigány nők esetében kimagasló.

A kapott kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy ha lassan is, de tovább bővül, formálódik a magyarországi roma/cigány értelmiség, keresi az utat újabb és újabb képzési formák felé. Többségük első generációs értelmiségi, háttérben alacsony iskolázott szülőkkel, gyakran testvéreik is náluk jóval kevesebb végzettséggel rendelkeznek. A hazai cigány értelmiségen belül mindegyik hazai cigány csoport megtalálható, a hagyományörzés, nyelvapolás mértéke még a tradicionális csoportok képviselői körében jelen van, ha kisebb mértékben is, mint szüleik generációjában. Arra utaló jelek, hogy a felsőoktatás megfosztaná a kisebbség tagjait hagyományaiktól, nem észlelhetők, inkább jellemző, hogy otthonról már sokan alig hozzák azokat magukkal, illetve a fiatal értelmiség körében bizonyos mértékű nyelv újratanulási-hagyományörzési kedv kialakulása fedezhető fel.

A minta alapján is egyértelmű, hogy legfőbb továbbtanulási motiváló erő a család, mely kiengedi (Forray R. 2008), bátorítja tagját a tanulásra, s meghatározó a pedagógusok támogató, biztató együttműködése, irányítása.

Szembeötlő a mintában – s amint jeleztem, összhangban van Keményék kutatásai során kapott adatokkal – a beás cigányok felsőfokú oktatásban való fokozott részvétele, amely nem magyarázható mással, csak az említett „pécsi–baranyai modellel”; a megvalósított tanoda-gimnázium-felsőoktatás modell egyértelműen inspiráló, motiváló, befogadó hatásával.

Az értelmiségi minta hiánya általános a mai cigány értelmiség körében, s valószínűleg ebből fakad az értelmiségi életforma hiánya (rendszeres olvasás, a folyamatos művelődés különböző formái, közösségért vállalt felelősség, annak felelősségteljes, korrekt megnyilvánulásai, kritikai megnyilvánulás saját népével szemben is etc.) is a minta 55%-ánál. (Félő azonban, hogy hasonló arányban találnánk ennek hiányát a teljes népesség értelmiségén belül is!)

VÉGKÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK, TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK

Végkövetkeztetések

A hazai nem cigány értelmiség történelmén tanulva, azon okulva, a következő megállapítások tehetők:

- A magyar társadalom léte, megmaradása, felemelése érdekében történelmünk során – ugyan politikai berendezkedéstől, ideológiáktól függő módon, de – mindig rendkívül fontos célkitűzés volt az iskolázottság emelése, a kiművelt emberfők nevelése.
- Az alulról jövő, munkás-parasztszármazású fiatalok nevelését, oktatását soha nem elkülönített – „felzárkóztató”, „kisegítő”, „M” illetve „P” – osztályokban, iskolákban – oktatásban valósították meg.
- Felzárkóztatásuk érdekében széleskörű társadalmi összefogás jött létre, mozgalmak indultak, egyesületek alakultak, mint a KALOT, KALÁSZ, NÉKOSZ, „fényes szelek” mozgalom etc.
- Az alacsony származású, első generációs értelmiség kialakulásának segítésére kollégiumi hálózat jött létre országsszerte; Eötvös, Bólyai–Györffy, Horthy Kollégium, Parasztfőiskolások Közössége.

- A nehéz körülmények közül származók támogatásáról már a korai évszázadokban patrónusok, alapítványi támogatások gondoskodtak.
- A magyar tehetősebb, nemesi réteg is fontosnak tartotta a szegények, elesettebbek intellektuális felemelkedésében történő szerepvállalást; anyagi támogatás mellett intézményalapítással, s gyakorlati tevékenységgel is bizonyítva e melletti elköteleződésüket. (Brunszvik, Bezeredy, Hugonnai)
- A hazai értelmiség szellemi és lelki megerősödéséhez nagymértékben hozzájárult saját intézményeinek megalapítása; Nemzeti Múzeum, Könyvtár, Színház, Kaszinó.
- Az értelmiség 20. századi történelmében a politika markáns beleszólása a felsőoktatásba – mind a numerus clausus, mind a numerus politicus formájában –, azaz tudás helyett származás alapján eldöntetni, hogy ki alkalmas magasabb képzettség megszerzésére, mérhetetlen károkat okozott.
- A politikai indíttatású erőltetett beiskolázás, a káderértelmiség megteremtése, ennek érdekében a felsőoktatási követelmények minimalizálása – szakérettségi, érettségi nélküli egyetemi felvételi, gyorsalpaló képzések etc. – egyértelműen kudarcra ítélt. Az alacsony szintű tudás, s a valódi tanulási motiváció hiánya általános és súlyos színvonalcsökkenéshez vezetett.
- A látszat-mobilitás az egyének életében tömeges kudarcot eredményezett..
- A magyar értelmiség történelmében az 1780-as évektől nyomon követhető a szétválás, az értelmiség megosztottsága, együttműködési képtelensége.
- A mai értelmiségnek a politikai elittel való összefonódása megbocsáthatatlan; a legnagyobb baj, ahogy Szalai megfogalmazza: *„az értelmiség által tárgyalt témák döntő részét nem ő maga, hanem a politika tárgyalja.”* (Szalai 2008)

Javaslatok a hazai roma/cigány értelmiségi réteg jelentős bővítése érdekében

I. Minőségi oktatás

A hazai értelmiség történelmének, artikulálódásának tanulságait figyelembe véve egyértelműnek tűnik, hogy a cigányság felemelkedése, többséghez történő felzárkózása csak az oktatáson, méghozzá a minőségi oktatáson keresztül valósulhat meg. Elkülönült helyett az integrált (inkluzív, mozaik, kooperatív, differenciált) oktatás (Varga 2009/b) a járható és sikeres út (Aronson 2009) ott, ahol erre még van lehetőség, azaz van más iskola és vannak nem cigány gyermekek is.

II. Tanoda – Gimnázium – Romológia, a „Pécs-baranyai modell”

Széleskörű társadalmi összefogásra, politikai akaratra és szakmai együttműködésre van szükség ahhoz, hogy tanodák, kollégiumok ezeket segítő alapítványok minél nagyobb számban jöjjenek létre és működjenek az országban.

Eredményeit, sikereit tekintve a „Pécs-baranyai modell” az ország számos régiójában követendő példa lehetne; minél több tanodát szükség volna egy-egy régióban létrehozni, ahonnan a tanulni vágyó fiataloknak nemzetiségi gimnáziumban való továbbtanulása biztosítva lenne. S rendkívül erős húzóerőt jelent egy egyetem, felsőoktatási intézmény Romológia képzése, szakiránya illetve önálló szaka; részben mert lehetővé teszi a különféle képzéseken résztvevő nem cigány hallgatóknak a roma/cigány népességre vonatkozó ismeretek megszerzését, másrészt mert inspiráló, motiváló erőt jelenthet a roma/cigány fiataloknak. A romológiai képzés beemelése a felsőoktatásba az együttélés, a kölcsönös

megbecsülés, a problémák célzott, korrekt és eredményes megoldására, kezelésére képes szakemberek kinevelését is eredményezi.

A felsőoktatásban tanuló, hátrányos helyzetű roma/cigány hallgatók támogatására, kettős identitásuk erősítésére létrejött Roma Szakkollégiumi Hálózat kiépítését a fenti célok teljesülése érdekében folytatni kell.

III. Ösztöndíj-programok, alapítványi támogatások

Amint a nem cigány értelmiség kialakulásában, úgy a cigány értelmiség létrejötte érdekében is elengedhetetlen az ösztöndíj-programok, alapítványi támogatások biztosítása. Fontos lenne, hogy a cigányság tehetősebb és ismert tagjai is élen járjanak a támogatások finanszírozásában, s minél többen részt vegyenek ilyen tevékenységekben. Minden bizonnyal a társadalmi megbékélésnek is segítene, ha nemcsak jogvédőként lépnének fel a cigány elit tagjai, hanem mecénásként, támogatóként is minél többen részt vennének a roma/cigány értelmiségi, középréteg formálódásában.

IV. Beiskolázási kudarcok elkerülése végett a színvonal megtartása

Okulva az államszocializmus említett, pártpolitikai érdekektől vezérelt gyorsított és erőltetett beiskolázás kudarcából, feltétlenül el kell kerülni, hogy tényleges tudás és kellő motiváltság nélkül jussanak be cigány fiatalok a felsőoktatásba, kitéve őket emiatt a többség ellenséges indulatainak, a kudarcélményeknek, amit nem megfelelő felkészültségük, tudásuk következtében szenvednek el. Minden módon azonban törekednünk kell az esélykiegyenlítésre; ennek érdekében széleskörű, az egész országra kiterjedő tanoda-programot, minőségi oktatást kell biztosítani, s egyéb támogatásokat, hogy saját képességeik alapján fel tudjanak készülni, saját jogon legyenek egyetemi, főiskolai hallgatók.

V. A társadalomban és a roma/cigány népességben a pozitív cigánykép erősítése

A társadalmi béke, a sikeres együttműködés érdekében rendkívül fontos, hogy a sztereotípiák helyett pozitívabb kép alakuljon ki a hazai roma/cigány népességről, a negatívumok hangoztatása mellett a sikerekről, sikeres életutakról is tudomást szerezzen mind a többség, mind a kisebbség. Épp ezért nem megkerülhető már a cigány értelmiség jogos, évszázados kérése, Cigány Múzeum létrehozása hazánkban, ami kiváló találkozási pont lehetne a roma/cigány és a nem cigány értelmiség, mindkét népesség tanult és kevésbé iskolázott tagjai számára, s nem utolsósorban eszköze lehetne a társadalmi megbékélésnek, elismerése a hazai cigány értelmiség fél évszázados emancipációs törekvéseinek.

További kutatási irányok

Jelen kutatásom befejezésével újabb kutatási kérdések merültek fel, melyek új kutatási irányokat jelölhetnek ki. Vizsgálatra alkalmas kutatási területek lehetnek:

- a roma/cigány és nem cigány értelmiség helyzetének, mentális állapotának összehasonlító elemzése
- más országok nemzeti, etnikai kisebbségeinek oktatástörténetének, első generációs értelmiségének vizsgálata
- egy átfogó kutatás elvégzése az európai roma értelmiség felkutatása, életútjának, helyzetének, mentális állapotának bemutatása céljából
- a hazai roma/cigány és nem cigány értelmiség együttműködési lehetőségeinek feltárása.

Fontos kutatási területnek tartom a jelen fiatal roma/cigány értelmiség körében egy hasonló vizsgálat elvégzését. Mintám átlagéletkora 38,9 év, feltételezhető, hogy a mai pályakezdő, friss diplomás roma/cigány fiatalok már más háttérből, más motivációval, más elvárásokkal indulnak, eltérő nehézségekkel szembesülnek értelmiségivé válásuk során. Összehasonlító elemzés során feltárhatjuk a változásokat, s felvázolhatjuk a modern, fiatal roma/cigány értelmiség profilját is.

A TÉZISEKHEZ FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Aronson Elliott 2009. Columbine után (Az iskolai erőszak szociálpszichológiája). Budapest: ABOVO Kiadó.

Caldwell R. A. Pearson–J. L. Chin, R. J. 1987. Stress-moderating effects: social support in the context of gender and locus of control. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13, 1, 5–17.

Crumbaugh, J. C. – Maholick, L. T. 1964. An experimental study in existentialism: the psychosomatic approach to Frankl's concept of noogenic neurosis. *J. of Clin. Psychology*, 20, 200–207.

Forray R. Katalin 2008. *Értelmiségképzés–cigány diákok a felsőoktatásban*. Kézirat www.forraykatalin.hu (2011.12.27.)

Juhász Péter–Kopp Mária–Veér András 1978. Módszer a neurózis szűrővizsgálatához. *Ideggyógyászati Szemle* 31, 292–299.

Kopp Mária szerk. 2008: *Magyar lelkiállapot 2008*. Budapest: Semmelweis Kiadó.

Kopp Mária–Skrabski Árpád 1995. *Alkalmazott magatartástudomány*. Budapest: Végeken Kiadó.

Kopp Mária–Skrabski Árpád 2008. *Kik boldogok a mai magyar társadalomban?* Kopp M. szerk., Magyar lelkiállapot 2008. 73–79. Budapest: Semmelweis Kiadó.

KSH 2004. *Demográfiai évkönyv 2003*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

Kuti Éva 2008. *Civil Európa–Civil Magyarország*. Budapest: Európa Ház Kiadó.

Ladányi Andor 2002. A diplomások száma és összetétele. *Educatio* 2, 179–190.

Purebl György–Balog Piroska 2008. A depressziós tünetegyüttes jelentősége az esélyteremtés szempontjából. Kopp M. szerk., Magyar lelkiállapot 2008. 584–591. Budapest: Semmelweis Kiadó.

Szabóné Kármán Judit 2005. *A magyarországi cigány értelmiség helyzete és mentális állapota*. Gypsy Studies 6. Pécs: PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.

Szabóné Kármán Judit 2010. Összintén a „cigánykérdésről”. *Embertárs* 2, 179–189. <http://www.szabonekarmanjudit.hu/oszinten-a-ciganykerdesrol> (2012.01.02.)

Szalai Erzsébet 2008. A kelet-európai átalakulás nagy kérdései és az értelmiség.
Politikatudományi Szemle 3, 11–126.

Varga Aranka 2009/b. Cigány gyerekek az oktatásban-együttműködésre épülő inkluzív iskola.
(Kutatási beszámoló). PTE Oktatáskutató Központ <http://www.cerd.pte.hu/?q=node10>
(2012.01.10.)

A SZERZŐ DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉHEZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓI

Sz. Kármán Judit 2004. Sar si von? *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 4, 335–358.
<http://www.akademiai.com/content/v1p2x42161268j85/?p=b5f28d4302634f1b8faea0a1c309f6ea&pi=3> (2012.03.01.)

Szabóné Kármán Judit 2004. A magyarországi cigány értelmiség helyzete, mentális állapota.
Educatio, Kutatás közben 3, 459–465.
www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/1021 (2011.12.04.)

Szabóné Kármán Judit 2004. A magyarországi cigány értelmiség helyzete, mentális állapota
(másodközlés). *Barátság* 5, 4414–4416.

Szabóné Kármán Judit 2005. *A magyarországi cigány értelmiség helyzete és mentális állapota*.
Gypsy Studies 6. Pécs: PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.

Szabóné Kármán Judit 2006. A magyarországi cigány értelmiség helyzetéről. *Kethano Drom*,
14. évf. (2006) 1. sz.

Szabóné Kármán Judit 2008. *A roma/cigány népesség helyzete*. Kopp Mária szerk., Magyar
lelkiállapot 2008. 415–427. Budapest: Semmelweis Kiadó.
<http://www.szabonekarmanjudit.hu/publikaciok> (2012.02.01.)

Szabóné Kármán Judit 2010. Őszintén a „cigánykérdésről”. *Embertárs* 2, 179–189.
<http://www.szabonekarmanjudit.hu/oszinten-a-ciganykerdesrol> (2012.01.02.)

Szabóné Kármán Judit 2011. De kik is vagyunk? Ba kon vi sam? Dá sijnyé nyisz noj? *Vigilia*
3, 162–170. <http://www.vigilia.hu/content/76-%C3%A9vfolyam-3sz%C3%A1m> (2012.02.08)

Szabóné Judit Kármán: Abweichende Züge der Sozialisation in Schule und Familie im Leben
der Romakinder. www.fes.org.mk/pdf/romaineurope_eng.pdf. (2006.01.14.)

Szabóné Kármán Judit 2007. Esély? Mire? *Kethano Drom* 4, 71–74.

Szabóné Kármán Judit 2008. A szegregáció mint társadalmi zsákutca. *Magyar Nemzet* 16, 6.
www.mno.hu/portal/537343-21k

Szabóné Kármán Judit 2008. Orsós Jakab és az integráció. *Új Ember* 7, 3.

Szabóné Kármán Judit 2008. Van egy álmom (A hazai cigányság helyzetéről). *Új Ember* 33 – 34, 8.

Szabóné Kármán Judit 2008. Egy másik cigánykép. *KAPU* 11–12, 154–155.

Szabóné Kármán Judit 2009. Egy másik cigánykép. *Kethano Drom* 1, 14–15.

Szabóné Kármán Judit 2010. A „cigánykérdésről”. www.kethanodrom.hu (2010.08.03.)

Szabóné Kármán Judit 2010. Őszintén a „cigánykérdésről”. *Embertárs* 2, 79–189.

Szabóné Kármán Judit 2011. A cigány értelmiség szerepéről. www.kethanodrom.hu (2011.01.15).

Szabóné Kármán Judit 2011. De kik is vagyunk? Ba kon vi sam? Dá sijnyé nyisz noj? *Vigilia*, 3, 162–170.

Szabóné Kármán Judit 2012. A magyarországi cigány értelmiség kialakulása és történelme a 17. századtól a 20. század közepéig. Kozma Tamás–Perjés István szerk., Új kutatások a neveléstudományokban 2011. Budapest, 2012.

Egyetemi kiadvány

Szabóné Kármán Judit 2005. A magyarországi cigány értelmiség helyzete, mentális állapota. PTE BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. WHS Gypsy Studies Student 6. Pécs.

Szabóné Kármán Judit 2008. Elitképzés és tömegoktatás. Andl Helga–Boros Julianna szerk., „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola Évkönyve 2008. 9–16. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

Szabóné Kármán Judit 2009. Én olyan okos leszek, hogy nevemen szólítanak majd. Andl Helga–Boros Julianna szerk., „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola Évkönyve 2009. 405–415. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

Konferenciakötet

Szabóné Kármán Judit 2008. Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénés attribútumai a hazai roma/cigány értelmiség körében. MI/MÁS Konferencia 2008. Gondolatok a toleranciáról. Eger, 2008, Amerikanisztikai Tanszék Eszterházy Károly Főiskola Eger, 213–219.

Szabóné Kármán Judit 2009. „Tüzoltó leszek, s katona, vadakat terelő juhász...”? (Álmok és realitások; a magyarországi cigány értelmiség tanulási motivációi, életpályája). „Tanulás, tanítás, munkaerőpiac” Neveléstudományi Konferencia Békéscsaba, 2009. január 23.

Szabóné Kármán Judit 2009. A cigányság esélyegyenlőségének megteremtése a magyarországi oktatási rendszerben. In: Az esélyegyenlőség és felzárkóztatás vetületei az oktatásban. Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia, Szabadka, 2009, Forum

Könyvkiadó, 215–222.

A SZERZŐ TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ FŐBB ELŐADÁSAI

A magyarországi cigányság mentális helyzete (egy hazai felmérés tükrében)

Sastipen Konferencia Budapest, 2006. december 7.

Cigányság és mentalitás; a kisebbségi lét és a kirekesztettség mentálhigiénés következményei

Katolikus Püspöki Kar Cigánypasztorációs Konferencia Eger 2007. november 13.

A cigány családok működése, a cigány gyermekek többségtől eltérő szocializációja és annak következményei

Magyar Családterápiás Egyesület Családterápiás Találkozó Sopron 2007. november 14.

A magyarországi cigány értelmiség kialakulása, helyzete

Neveléstörténetész doktoranduszok első szimpóziuma Kaposvár 2007. december 7.

Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénés attribútumai a hazai cigány értelmiség körében

MI/MÁS Konferencia a tolerancia jegyében Eger 2008. március 20.

A magyarországi cigányság oktatásának múltja és jelene

II. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia Kaposvár 2008. április 18.

Cigány gyermekek eltérő szocializációjából fakadó beilleszkedési nehézségek

BAZ Megyei Pedagógusok Szakmai Konferenciája Sárospatak 2008. május 13.

A cigány gyermekek iskolai beilleszkedési zavarainak okai, következményei

Hátrány-Esély-Kompenzáció Országos Szakszolgálati Konferencia Lillafüred 2008. május 15.

Sebek; okok és következmények

Egység a sokféleségben XV. Jubileumi Nemzetközi Konferencia Cigány Tudományos és Művészeti Társaság Budapest 2008. október 17-18.

A cigány mentalitás összetevői

Katolikus Püspöki Kar Cigánypasztorációs Konferencia Eger 2008. november 11.

„Tűzoltó leszek, katona, vadakat terelő juhász...”? Álmodok és realitások; a hazai cigány értelmiség tanulási motivációi, életpályája

„Tanulás, tanítás, munkaerőpiac” Neveléstudományi Konferencia Békéscsaba 2009. január 23.

A magyarországi cigányság helyzete, a megoldás lehetséges útjai

„Mind magyarok vagyunk” Konferencia Parlament Felsőház 2009. március 11.

A magyarországi roma/cigány nők régen és ma

III. Transzkulturális Ápolás Konferencia Székesfehérvár 2009. március 27.

A cigányság esélyegyenlőségének megteremtése a magyarországi oktatási rendszerben

„Az esélyegyenlőség és a felzárkóztatás vetületei az oktatásban” Nemzetközi Tudományos Konferencia Szabadka 2009. szept. 17-19.

Felszólalás: Cigány gyermekek oktatása

Konferencia a cigányság helyzetéről MTA Budapest 2009. október 21.

A cigányság oktatásáról

Iskola-erköles-tudás Konferencia KDNP és Barankovics Alapítvány Budapest 2009. november 7.

A cigányság integrációjáról

Cigányok Európai Integráció Szervezete Konferenciája Budapest 2010. január 20.

Iskolai felzárkóztatás és a cigányság

“A szegénység Európa éve 2010” CTMT XX. Nemzetközi Tudományos Konferencia Budapest 2010. október 27.

Cigányként magyarnak lenni (Az identitás gyökerei, asszimiláció, integráció, kettős identitás)
Katolikus Püspöki Kar Cigánypasztorációs Konferencia Eger 2010. október 29.

“Két aranypántot viselünk homlokunkon...”

KPBK-Magyar Pszichiátriai Társaság-Faludi Ferenc Akadémia Az identitásról Konferencia Budapest 2010. november 20.

Cigány gyermekek oktatása

KPSZTI Katolikus Pedagógus Konferencia Budapest 2011. február 14.

Közösségfejlesztés, kultúrák közötti párbeszéd, megbékélés

Magyarországi Református Egyház Cigánypasztorációs Konferencia Budapest 2011. június 23.

Értékek, szokások, életprogramok – a cigányság nemzeti sorskönyvének elemzése

(Magyar Judittal közös előadás) Magyar Tranzakcioanalitikus Egyesület Konferenciája Budapest, 2011. szeptember 17.

A roma nők társadalmi helyzete és felemelkedési lehetőségei – Avagy mit tehetnek értük a civil szervezetek

Zonta – Magyarország MTA Budapest 2012. március 3.

Az eltérő szocializáció következményei roma fiatalok esetében

Regionális Gyermekotthoni Konferencia Debrecen, 2012. április 25.

Esélyegyenlőség, diszkrimináció, előítélet

EMMI Progress – Határtalan egyenlőség Budapest, 2012. szeptember 6.

Pedagógiai módszerek a roma gyermekekkel való foglalkozásban. Elmélet és gyakorlat.

KPSZTI Konferencia. Budapest, 2012. november 27.